

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (3): 1319-1340

Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

*The Importance of Mustakhraj Works in the Context of Contribution to
‘Ulûm al-Ĥadīth*

İsa Onay

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi
PhD., Presidency of Religious Affairs, Trabzon Religious High Specialization Center
Trabzon, Turkey
onay.55@hotmail.com orcid.org/0000-0002-4041-8685

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 1 December / Aralık 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 14 November / Kasım 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1319-1340

Cite as / Atıf: Onay, İsa. "Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti [*The Importance of Mustakhraj Works in the Context of Contribution to ‘Ulûm al-Ĥadīth*]" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/3 (Aralık 2021): 1319-1340.

<https://doi.org/10.18505/cuid.988031>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: The Muhaddis have demonstrated their efforts for the identification and preservation of ĥadîths by compiling various types of works such as musnad, mucem, sunen, musanef, cami'. On the şaĥîḥs and Sunens in the golden age of classification, especially the works of Abū 'Abdallāh Muĥammad b. Ismā'îl al-Bukhārî (d. 256/870) and Ebu'l-Hüseyn Müslim b. al-Ĥadîdjâdj (d. 261/875) some studies have been done. Mustedrek, Mustakhraj, zawâid, aggregation, summary and commentary are studies on the main ĥadîth sources. From the third century on, in ĥadîth studies, it is seen that the works of the ĥadîths, which the ĥadîths gave importance to, have been dealt with depending on the subject of the authentic ĥadîth and some of their benefits have been explained. Based on the definitions in the method works, istiĥraj is the determination of the tariqs of the narrations in a ĥadîth book by another scholar. The tariq and the producer he reached are sometimes combined with the sheikh of the author of the work, or with a sheikh who is higher up, sometimes even with a companion. In these works, expressions such as al-Muharrec, al-Musnad, es-Şaĥîḥ, es-Şaĥîḥu'l-Muharrec, al-Müs-nedü's-şahîḥ and al-Müsnedü'l-Mustakhraj are sometimes used instead of the concept of mustahrec. The words "Mustakhrajat has a great value in the eyes of the people of ĥadîth" reveal its value in the eyes of ĥadîth scholars. Scholars valued the genre of mustahraj, which is thought to have contributed significantly to the science of ĥadîth, and they intensified their studies on Bukhari and Muslim, who are considered the basis of ĥadîth science (umdetu'l-ilm). According to the Muhaddis, in order to be able to pass judgment on any narration, it is necessary to have knowledge about the narration and its narrators. Considering the contributions it has made to the 'ulûm al-ĥadîth, to convey more than one narration on the same subject is an important issue. Because, in cases such as its determination, interpretation and preference, determining that the ĥadîth comes from different tariqs (chain) is accepted as a fact that strengthens the narration. The primary goal of the works of the mustahrec type is to obtain the âli isnâd, but it is seen that the copyrighted works contain a significant amount of abuses to the original text as well as to the individual texts. Considering that excess affect the ruling, it is considered important to focus on the mustakhraj type works, which contain different tariqs, in terms of the discovery of the meaning and its contribution to the change of the ruling. In this study, an evaluation has been made about the nature of the mustakhraj, its benefits, the value of the mustakhraj as a species, their contribution to the 'ulûm al-ĥadîth in terms of promissory sanad and texts, and what they contain. In the research, the comparison of the narrations selected from the works of the mustakhraj type with the originals and whether the narrations in these works were used in the annotations were investigated. In the study, besides the ĥadîth method works, especially in determining the examples, due to the fact that it is one of the early period works and its reputation, Abū 'Awāna Ya'kup al-Isferâÿînî's (d. 316/929) "Musned şaĥîḥu'l-muharrec 'ala kitâbi Müslim" In the context of his work named, the concept of mustakhraj has been emphasized. As a result of the research, it can be said that being knowledgeable about the tariqs of the ĥadîths made important contributions to the sanad and text, and that the ĥadîthists referred to the tariqs in the aforementioned literature in the interpretation of the ĥadîth. In summary, in the context of narration and wisdom sciences such as gharib al-ĥadîth, ikhtilaf al-ĥadîth, mushkil al-ĥadîth, 'lal al-ĥadîth, nâsiĥu'l-ĥadîth ve mensûĥuh, fiqh al-ĥadîth, it is seen that it makes significant contributions the determination and evaluation of the ĥadîth. Each item mentioned about the benefits of the works in question has a comprehensive study and research field in the science of ĥadîth. It can be said that the methods used/offered in the current researches in which studies on the holistic approach style are carried out are applied by the hadith scholars in the tradition of ĥadîth science (partly in the differences of isnad and commentaries). It is possible to say that the ĥadîthists refer to the tariqs in the aforementioned literature in the interpretation of the ĥadîth. As a result of the research, it is understood that the narrations in the mustakhraj support the originals in terms of wording and meaning. In addition to the aim of increasing the prestige of

the original, the differences in the isnad and texts show the necessity of evaluating the narrations independently of the original. This study on the mustakhraj shows that extensive research can be done on the place of the related literature in the ‘ulüm al-hadîth.

Keywords: Hadîth, Isnâd, Tahric (Explanation), Mustakhraj, Abû ‘Awâna.

Ulûmü’l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

Öz: Muhaddisler, hadislerin tespit ve muhafazası için göstermiş oldukları çabalarını müsned, mucem, sünen, musannef, cami’ gibi çeşitli türde eser telif ederek ortaya koymuşlardır. Başta Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî’nin (öl. 256/870) ve Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc’ın (öl. 261/875) Sahihleri olmak üzere tasnifin altın çağındaki sahihler ve sünenler üzerine birtakım çalışmalar yapılmıştır. Müstedrek, müstahrec, zevâid, cem, ihtisar ve şerh temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmalardandır. Üçüncü asırdan itibaren muhaddislerin telifine önem verdikleri müstahrec türü eserlerin, hadis usulü çalışmalarında sahih hadis konusuna bağlı olarak ele alındığı ve bazı faydalarına temas edildiği görülmektedir. Usul eserlerinde yer alan tanımlardan hareketle istihrac, bir hadis kitabında yer alan rivayetlerin tarîklerinin başka bir âlim tarafından tespit edilmesidir. Ulaştığı tarîk ile müstahric bazen asıl kabul edilen eser sahibinin şeyhinde ya da daha yukarıda yer alan bir şeyhte hatta bazen bir sahabi de birleşir. Söz konusu eserlerde bazen müstahrec kavramı yerine *el-muharrec*, *el-müsned*, *es-sahîh*, *es-sahîhu’l-muharrec*, *el-müsnedü’s-sahîh* ve *el-müsnedü’l-müstahrec* gibi kullanımlar da görülmektedir. “Müstehrecâtın ehl-i hadis indinde pek büyük kıymeti vardır” sözleri hadisçiler nezdindeki değerini ortaya koymaktadır. Hadis ilmine dair önemli katkı sağladığı düşünülen müstahrec türüne âlimler değer vermişler, özellikle de hadis ilminin temeli (umdetü’l-ilm) kabul edilen Buhârî ve Müslim üzerine çalışmaları yoğunlaştırmışlardır. Muhaddislere göre herhangi bir rivâyet hakkında hüküm verebilmek için öncelikle o rivâyetin senedi ve ravileri hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir. Aynı konuda birden fazla rivâyetin aktarılması hadis ilimlerine sağladığı katkılar göz önünde alındığında üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira hadisin tespitinde, yorumlanmasında, muarız hadislerin tercih vb. hususlarda farklı tarîklerden geldiğinin bilinmesi rivayeti güçlendiren bir olgu olarak kabul edilmektedir. Müstahrec türü eserlerin öncelikli hedefi âlî isnadı elde etmek olsa da telif edilen eserlerde kayda değer oranda gerek müstakil gerekse asıldaki metne yapılan ziyadelerin yer aldığı görülmektedir. Ziyadelerin hükme tesir ettiği de göz önünde alındığında anlamın keşfi ve hükmün değişmesine katkısı açısından farklı tarîkleri ihtiva eden müstehrecat türü eserler üzerinde durmaya değer bir konudur. Bu çalışmada müstahrecin mahiyeti, faydaları, müstahreclerin tür olarak değeri, senet ve metin açısından hadis ilmine katkısı ve ihtiva ettikleri ziyade hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırmada müstahrec türü eserlerden seçilen rivayetlerin asıllar ile mukayesesi yanında, şerhlerde bu eserlerdeki rivayetlerden istifade edilip edilmediği araştırılmıştır. Çalışmada hadis usulü eserleri yanında özellikle örneklerin seçiminde erken dönem bir eser olması ve şöhreti nedeniyle Ebû ‘Avâne Ya’kup el-İsferâyînî’nin (öl. 316/929), Müsnedü’s-sahîhu’l-muharrec ‘alâ kitâbi Müslim b. el-Haccac adlı eseri dikkate alınarak bir kavram ve literatür olarak müstahrec üzerinde durulmuştur. Araştırma sonucunda hadislerin tariklerine vakıf olmanın, senet ve metinle ilgili önemli katkılar sunduğunu ve hadisçilerin de hadisin yorumunda söz konusu literatürde yer alan tariklere atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse garîbü’l-hadis, ihtilafu’l-hadis, müşkilü’l-hadis, ilelü’l-hadis, nasihü’l-hadis ve mensuhuhu, fıkhu’l-hadis gibi rivâyet ve dirayet ilimleri bağlamında hadisin tespit ve değerlendirilmesinde önemli bir katkı sunduğu görülmektedir. Söz konusu eserlerin faydalarına dair zikredilen her bir madde hadis ilminde kapsamlı inceleme ve araştırma sahasına sahiptir. Bütüncül yaklaşım tarzına ilişkin çalışmaların yapıldığı son dönem araştırmalarında kullanılan/teklif edilen metotların muhaddisler tarafından hadis ilim geleneğinde (kısmen senet farklılıklarına işaret ve şerhlerde) uygulandığı söylenebilir. Hadisçilerin de hadisin yorumunda söz konusu literatürde yer alan tariklere atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Yapılan araştırma neticesinde, müstahrecteki rivayetlerin lafız ve mana açısından asılları desteklediği hatta aslın itibarını artırma

1322 | İsa Onay. Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

gibi amacı görülmekle birlikte senet ve metinlerdeki değişiklik rivâyetlerin asıldan bağımsız değerlendirilmesi gerektiği fikrine sevk etmektedir. Müstahrece dair yapılan bu çalışma, söz konusu literatürün hadis ilimleri içindeki yerinin kapsamlı araştırmaların konusu olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İsnad, Tahrîc, Müstahrec, Ebû 'Avâne.

Giriş

Muhaddisler hadislerin senet ve metinlerini tespit ve muhafazası için göstermiş oldukları çabalarının sonucu olarak çeşitli türde eser telif etmişlerdir. Hadis rivâyetinin ilk eserleri sahife, cüz, müsned, mucem, cami', sünen, musannef gibi çeşitli tasnif sistemleri ile ortaya konulmasından sonra başta Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (öl. 256/870) ve Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc'ın (öl. 261/875) sahihleri olmak üzere bu iki eseri temele alarak söz konusu eserler üzerine yeni birtakım çalışmalar yapılmıştır. Müstedrek, müstahrec, zevaid, cem, ihtisar ve şerh asıllar üzerine yapılan çalışmalar arasındadır. Üçüncü asırdan itibaren muhaddislerin telifine önem verdikleri müstahrec türü eserlerin, usul-ü hadiste sahih hadis konusuna bağlı olarak ele alındığı ve bazı faydalarına temas edildiği görülmektedir. Sahihayn'ı temele alan eserler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da müstahrec türü eserlerin alana katkısı ve eserler üzerinde mukayeseli çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Konuyla ilgili tespit edebildiğimiz tek çalışma Feyzullah Kâğıt'ın, *Müstahrec Türü Eserler ve Özellikleri* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada müstahrec kavramı ve özellikleri üzerinde durulmuş, günümüze ulaşan matbû müstahrec eserler tanıtılmış, ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen diğer eserler ise rical kitaplarından tespit edilmeye çalışılmıştır.¹ Doğrudan müstahrec literatürünü ele almamakla birlikte hadislerin tariklerini karşılaştırmanın hadis ilmi açısından değerini ele alması ve tahrir ile ilgili konulara temas etmesi yönüyle Ahmet Ökdem'in, *Hadis Tenkidinde Tariklerin Karşılaştırılmasının Kuralları*,² Cemal Abdullah Aydın'ın, *Hadiste Tahrir*,³ Ali Budak'ın *Tahrir Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri*⁴ çalışmaları zikredilebilir.⁵

Bu çalışmanın amacı bir tür olarak müstahrecin niteliği, ihtiva ettiği ziyadeler hakkında değerlendirme yaparak rivâyetü'l-hadis ve dirâyetü'l-hadis açısından hadis ilimlerine katkısını örnekler bağlamında ele almaktır. Çalışmada hadis usulü eserleri yanında özellikle örneklerin seçiminde erken dönem bir eser olması ve şöhreti nedeniyle Ebû 'Avâne Ya'kup el-

¹ Feyzullah Kağıt, *Müstahrec Türü Eserler ve Özellikleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

² Ahmet Ökdem, *Hadis Tenkidinde Tariklerin Karşılaştırılmasının Kuralları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

³ Cemal Abdullah Aydın, *Hadiste Tahrir* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

⁴ Ali Budak, *Tahrir Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁵ Arap dünyasındaki son dönem çalışmalardan bazıları: Muhammed b. Zeynelabidin Rüstem, "el-Müstahrec ala sahihi'l-Buhari li'l Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm el-İsmâîlî", *Camiatü Kâdi İyâz Mecelletu Camiatü'l-İmam* 36 (1422), 138-228; Osman Muhammed Abdülhafız, *el-Ehâdîs elleti zadeha Ebû 'Avâne fi Müstahrecihi ala Müslim* (Mısır: Camiatü'l-Ezher, Külliyyetü usulu'din, Doktora Tezi, 1140/2019); Suud b. Mani el-Kahtânî, *el-Ehadisü'l- muallakatü fi müstahreci Ebî 'Avâne -dirase nazariyye tatbikiyye-* (Suudi Arabistan: Camiatü imam Muhammed, Külliyyetü usulu'din, Doktora Tezi, ts.); Ahmed Hasan Hüseyin el-Fauri, *Müstahrec Ebi Nu'aym el-İsfahani ala sahihi Müslim b. Haccâc -dirase nakdiyye-* (Ürdün: Camiatü'l-ülümü'l-islamiye, Doktora Tezi, 1433/2012); Nayif b. Nasır İbrahim el-Mansur, *Fevâidü'l-müstehrecat min hilali Müsnedi Ebî 'Avâne* (Malezya: Câmîatü'l-medineti'l-alemiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014); Abdülmünim Mahlûf Muhsin, *el-Müvazenetü beyne Müstahreci Ebî Nu'aym ve Sahihi Müslim* (Libya, Yüksek Lisans Tezi, 1439/2017); Selman Keleş, "İstifâdetü İbn Hacer min el-Müstehrecât fi Fethi'l-bârî (Müstahrecü'l- İsmâîlî enmüzece)", *Camiatü'l-Ürdüniyye Mecelletü'l-camiati liddirasati'l-islamiyye* 29/2 (2021), 301-331; Maisarah Saidin - Abedrab-bouh Salman Abu Suailik, "The Effect of Mustakhraj Abi A'wanah in Defending Criticism of The Contentious Narrators in 'Sahih Muslim'", *Journal of Ma'alim al-Quran wa al-Sunnah* 15/1 (2019), 68-86.

İsferâyî'nî'nin (öl. 316/929), *Müsnedü's-sahîhu'l-muharrec 'alâ kitâbi Müslim b. el-Haccac* adlı eseri dikkate alınarak bir kavram ve literatür olarak müstahrec üzerinde durulacaktır.

1. Müstahrecin Tanımı

Müstahrec, çıkarmak, çıkarmayı istemek anlamına gelen istihrâc kelimesinden türeyen ismi mef'ûldür.⁶ Terim olarak ise "bir hadis kitabındaki rivâyetlerin başka bir müellifin kendisine ulaşan senedlerle rivâyet etmesi" demektir. Bu hadislerin toplandığı kitaba müstahrec, bu işi yapan müellife de müstahric denmektedir.⁷ Kavramın istilâhî anlamı ile sözlük anlamı arasında bir irtibat vardır. Arapça'da çıkarmak ve çıkarmak anlamlarına gelen كخرج kö-künden türeyen istihraç kelimesi müstahricin üzerinde istihraç yaptığı hadislerin diğer tariklerini çıkarması anlamına gelmektedir.⁸ Bu yönüyle hadislerin farklı tariklerini tespit etme ve kaynaklarına ulaşma anlamına gelen tahrîc ile ortak niteliğe sahiptir. Her istihraç çalışmasının hadislerin rivâyet edildikleri farklı senetleri ortaya çıkarmasıyla tahrîc çalışması olduğu söylenebilir.⁹

Hadis âlimleri istihraç çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlamalarda lafızlar farklılık arz etse de ortak bir manaya dikkat çekilmiştir. Zeynüddin el-İrâkî (öl. 806/1404) müstahreci,

"Bir musannifin Buhârî ya da Müslim'in kitaplarını esas alarak, onlardaki hadisleri Buhârî ya da Müslim'in tarîki olmaksızın zikretmesi ve kendine ait olan tarîkin Buhârî veya Müslim'in şeyhinde ya da daha üstünde birleşmesidir."¹⁰ şeklinde tanımlarken, Şemsüddîn es-Sehâvî (öl. 902/1497) de şu şekilde tarif etmektedir:

"Bir hafızın örneğin Buhârî'yi esas alarak, ondaki zikredilen her bir hadisi kendine ait senet ile *râvîlerinin sika olma gerekliliğini şart koşmadan*, Buhârî'nin tarîki hariç ancak onun şeyhinde, şeyhinin şeyhinde hatta bazılarının ifade ettiği gibi sahabede birleşmesidir."¹¹

Yapılan tanımlardan hareketle istihrâc, bir hadis imamının, kitabında belli bir isnadla naklettiği hadisin bir başka isnadını bulmak ve hadisi o isnadla müstahrec adı verilen eserde nakletmektir. Söz konusu yeni isnad, müstahricin eserini telif ederken kendisine ulaşan bir isnaddır. Aktarmış olduğu hadisin isnadı ile müstahric bazen asıl kabul edilen eser sahibinin şeyhinde ya da daha yukarıda yer alan bir şeyhte hatta bazen bir sahabe de birleşir.¹² Yapılan tanımlarda Buhârî ve Müslim üzerine yapıldığı vurgusu dikkat çekmekle birlikte diğer eserler üzerine de müstahrec çalışması yapıldığı bilinmektedir.¹³ Ancak diğer hadis ilimlerinde de

- ⁶ Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414/1993), "hrc", 2/253.
- ⁷ Sadık Kemal Sandıkcı, "Müstahrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/111-112.
- ⁸ Rüstem, *el-Müstahrec*, 146.
- ⁹ bk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, "el-Müstahrecat neş'etühâ ve tetavvuruhâ", *Mekke: Mecelletü Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ* 12/19 (1420/1999), 201.
- ¹⁰ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira*, nşr. Abdullatîf el-Hemîm - Mâhir Yâsîn Fahl (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002), 1/122.
- ¹¹ Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğs bi-Şerh Elfiyyeti'l-Hadis li'l-'Irâkî*, nşr. Alî Huseyn Alî (Mısır: Mektebetu's-Sunne, 1424/2003), 1/57.
- ¹² Tâhir b. Muhammed el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1416/1995), 346; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 303; Mahmûd Tahhân, *Usûlü't-tahrîc ve Dirâsetü'l-esânîd* (Riyad: Mektebetü'l-mearîf, 1417/1996), 100.
- ¹³ Söz konusu matbu ve mahtut müstahrec türü eserler hakkında bilgi için bk. Kâğit, *Müstahrec*, 45; Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdürrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî, *Fevâid fi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Abdulalim Abdulazim el-Bestevi (Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 1431/2010), 220; Babanzâde Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/213; Muvaffak, *el-Müstahrecat*, 194-200; Literatüre dair bazı meşhur eserler: İbn Zencîye Ebû Ahmed Humeyd el-Ezdî, *Kitâbu'l-Emvâl*; Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd, *el-Müntekâ*; Ebû Ali el-Hasen et-Tûsî, *Müstahrecü't-Tûsî ale't-Tirmîzî*; Ebû Avâne Ya'kup el-İsferâyî'nî, *Müsnedü's-sahîhu'l-muharrec 'alâ kitâbi Müslim b. el-Haccac*; Ebû Muhammed

(öl. 911/1505), mana farklılığının lafız farklılığından daha az olduğunu söylemektedir.²¹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (öl. 458/1066) *Sünen ve Ferrâ' el-Begavî* (öl. 516/1122) *Şerhu's-Sünne* eserlerinde rivâyet ettikleri bir hadis için lafzen aynı olmadığı, hatta mana farklı olduğu halde, "Bunu Buhârî ve Müslim tahrîc etti" demişlerdir. Ancak onların bu sözündeki amaç hadisin lafzen aynısının yer alması değil mana olarak hadisin yer alacağını söylemektedir.²² Ancak Süyûtî, bu kast edilenin lafız değil mana olduğunu yani hadisin üzerine müstahrec yapılan kitaplardaki aslına işaret olduğunu söylerken, müstahrecteki bu durumdan hareketle rivâyette bulunup da sonra karşılaştırma yapmaksızın ya da müstahricin bizzat bunu müellif tahrîc etmiştir gibi değerlendirme yapmadan bu rivâyetleri Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir demek caiz değildir der.²³

Müstahrec türü eserlerdeki farklılıklar²⁴ istihracın tanımından da anlaşılacağı üzere müstahrec eser müellifi, istihracını yaptığı hadis kitabındaki hadisleri kendi isnadıyla rivâyet ettiğinden dolayı doğal olarak her iki senedin birleştiği noktaya kadar olan râviler farklı olacaktır. Müstahrec türü eserler, üzerine istihraç yapılan asıl hadis metinleriyle mukayeseli olarak incelendiğinde içerisindeki hadislerde ziyade, noksanlık ve farklı kelime kullanımı gibi nedenlerle değişikliklerin olduğu görülür. Seneddeki farklılıktan ötürü bu tür değişikliklerin olması doğaldır. Zaten müstahrec eser müellifleri yazdıkları eserlerdeki hadis metinlerinin aynı olmasını istihrac çalışmasının şartı olarak görmemişlerdir. Her râvi hadisi kendi şeyhinden duyduğu lafızlarla naklettiği için bunun farklılık arz etmesi tabiidir.²⁵

Hadis tasnif geleneğinde bazı musanniflerin eserinin niteliklerinden ve hangi amaçla telif edildiğine dair bilgiler yer almaktadır. Ancak üzerinde durduğumuz müstahrec literatürünün önemli eserlerinden Ebû 'Avâne'nin eserin yazılışına dair bir ayrıntıya yer vermediği sadece hamdele ile eserine başladığı görülmektedir. Ancak eser incelendiğinde, müellifin eserinde gerek bab başlıklarında gerek hadislerin aktarımından sonra fikhü'l-hadise ilişkin kelâmî-fikhî çıkarımları ve önceki âlimlerden yaptığı nakilleri ayrıca ziyade olarak yer verdiği hadisler çalışmayı Müslim'in Sahihî üzerine yapılan bir çalışma olmaktan ziyade müstakil bir çalışmayı çağrıştırmaktadır.²⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî (öl. 430/1038) ise mukaddimesinde belirttiği üzere kendisi Müslim'in rivâyet etmiş olduğu asılları ve babları esas almış, ziyadelede bulunmaktan fikhî çıkarımlara çok girmeksizin eserini telif etmiştir.²⁷

3. Müstahrec Türü Eserlerin Hadis İlimlerine Katkısı

Hız Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini ihtiva eden hadisin İslam dini için önemli bir kaynak olduğu ulema tarafından geçmişten bugüne kabul edilen bir hakikattir. Kur'an'ı açıklama görevi bulunan Hz. Peygamber'in sünneti ilk günden itibaren sahabe, tabiin ve râviler vasıtası ile aktarıla gelmiştir. Hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif süreçleri hadislerin muhafazasını amaçlayan gayret ve çalışmalarla doludur. Tasnif sürecinde sünen, musannef, camî' türü eserlerin yanı sıra sahih, zayıf ve mevzu rivâyetleri de bir araya getirme gayesine matuf birçok eser telif edilmiştir. Bizatihi değer taşıyan rivâyetin merfu, mevku' ve maktu' olması itibarıyla kime ait olduğunu tespit etmek, râvilerin birbirleri ile olan ilişkisini tespit etmek ve rivâyet ağına dair konuşabilmenin yolu isnad zincirinin sağlamlığı ve çeşitliliğine bağlıdır. Bir rivâyete

²¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Dâru Taybe/Tîbe, ts.), 1/118.

²² Süyûtî, *Tedrib*, 1/118; Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/215.

²³ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 91; Süyûtî, *Tedrib*, 1/118; bk. Irâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/122; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 1/59; Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/215.

²⁴ Kâğıt, *Müstahrec*, 12.

²⁵ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 91; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 1/58; Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec (Muhakkikin Mukaddimesi)*, 1/243.

²⁶ Örnekler için bk. Ebû Avâne, *el-Mustahrec*, 1/523, 2/303, 443, 444, 451, 453.

²⁷ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec (Muhakkikin Mukaddimesi)*, 1/242.

1326 | İsa Onay, Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

tin ne kadar fazla tarikten aktarıldığını bilmek ihtilafu'l-hadis, garibü'l-hadis, ilelü'l-hadis, nasihu'l-hadis ve mensuhuhu, rical ilmi, cerh-tadil başta olmak üzere hadis ilimlerinde tespit ve anlama problemlerini çözmede etkilidir.²⁸ Hatta tek bir rivâyet hakkında bazen oluşabilecek tereddüt, rivâyetin farklı kanallardan da gelip gelmediği araştırmasına sevk etmektedir. Senetlerde tedlîs, inkıta, irsal vb. durumlar yine rivâyetin tariklerini bilmek suretiyle hallolacak meselelerdendir. Buradan hareketle aynı rivâyetin farklı tariklerini özellikle âlf isnad elde etme gayesini taşıyan müstahrecât türü eserler hadis ilimlerine çok yönlü katkı sağlamaktadır.²⁹ Erken dönemde Sahîhayn hakkındaki eleştirilerin³⁰ de ravi eksensiz olduğu dikkate alındığında müstahrec türü eserlerin bu alanda yoğunlaşması tabii bir durumdur.³¹

Ahmed Naim, "Müstehrecâtın ehl-i hadis indinde pek büyük kıymeti vardır"³² sözleri ile hadisçiler nezdindeki değerine dikkat çekmektedir. Hadis ilmine dair önemli katkı sağladığı düşünülen müstahrec türüne âlimler değer vermişler, özellikle de hadis ilminin temeli (umdetü'l-ilm) kabul edilen Buhârî ve Müslim üzerine çalışmaları yoğunlaştırmışlardır.³³ Sahîhayn başta olmak üzere temel hadis kitapları üzerine birçok Müstahrec çalışması yapılmış olup Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (öl. 1927) *er-Risâletü'l-müstehrecât*'de otuz kadar eser zikretmektedir.³⁴ Bunlar içerisinde faydalı ziyadelere ve sağlam isnatlara ulaşma açısından Ebû 'Avâne'nin, Ebû Bekr el-İsmâilî'nin (öl. 371/981), Ebû Nu'aym'ın ve Ebû Bekr el-Berkânî'nin (öl. 425/1033) müstahreleri şöhret bulmuştur.³⁵

Müstehrecâtın en önemli katkısı âlf isnadı elde etmektir. *Zahmetli hadis yolculuklarına katlanmak ve âlf isnada ulaşmak ve bu uğurda çaba sarf etmek selefin sünneti telakki edildiği için* âlf isnadı elde etmek hadis ilminde ayrı bir değere haiz olmuştur.³⁶ Her ne kadar âlf isnadı elde etme arzusu hadisçilerin çok istediği bir durum olsa³⁷ da burada aslın musannifinin âlf isnadı görüp görmediği veya niçin ali isnattan nazil isnada meylettiği hadis ilmi açısından ele alınabilir.³⁸ Bu bazen âlf isnad gibi görünmekte olan rivâyet zinciri içinde makbul olmayan râvîlerin varlığından kaynaklanmaktadır.³⁹ Müstahreçteki rivayetler ele alındığında âlf isnad ile bütün rivayetlerde doğrudan Hz. Peygamber'e olan yakınlık kastedilmemektedir. Âlf isnad, uluvvi mutlak ve uluvvi nisbî olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Hz. Peygamber'e, hadiste otorite olan imamlara ve Kütüb-ü Sitte'ye olan yakınlık da yine âlf isnad içinde yer almaktadır.⁴⁰

Şihâbüddîn İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), kendisinden önce İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277) ve İrâkî'nin müstahrecin faydalarına dair zikretmiş olduklarını bazı ilavelerle aktarmıştır. Söz konusu bu tespitler daha sonra Süyûtî, Tâhir el-Cezâirî (öl. 1920) ve Ahmed Naim tarafından da büyük

28 Ahmed b. Muhammed Fukeyr, "Hadisleri Anlamada Bütüncül Yaklaşım", Çev. Muammer Bayraktutar, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013): 287-338.

29 Senet ve metne dair örnek inceleme için bk. Keleş, *İstifâdetü İbn Hacer min el-Müstehrecât*, 309, 320.

30 Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/236; Keleş, *İstifâdetü İbn Hacer min el-Müstehrecât*, 325.

31 Müstahrecin asıldaki râvîler hakkındaki eleştirilere cevap vermesine dair bk. Saidin - Suailik, "The Effect of Mustakhraj...", 68-86.

32 Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/212.

33 Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/346.

34 bk. Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/212; Mübârekpürî, *Fevâid*, 220; Ayrıca bk. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 208.

35 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 87.

36 İrâkî, *Şerhu't-Tabsira*, 2/59.

37 Süyûtî, *Tedrib*, 1/121.

38 Müstahrec eser sahiplerinin metod farklılıkları için bk. Ebû 'Avâne *el-Mustahrec (Muhakkikin Mukaddimesi)*, 265.

39 İrâkî, *Şerhu't-Tabsira*, 2/61.

40 Muvaffak, *el-Müstahrecat*, 202.

oranda olduğu gibi aktarılmıştır.⁴¹ Onun için burada Müstahrecin faydaları şu şekilde aktarılabilir:

- a. Hadisçiler nezdinde arzu edilen âlî isnadı elde etmek. Örneğin; Müslim'in *Sahîh*'ne müstahrec yazan Ebû Nu'aym, mesela Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin (öl. 204/819) *Müstened*'inde geçen bir hadisi *Müstahrec*'inde Müslim'in kanalıyla rivâyet ettiğinde Tayâlisî ile arasında dört râvî bulunmaktadır. Bunların ilk ikisi kendisi ile Müslim arasında diğer ikisi de Müslim ile et-Tayâlisî arasındadır. Ancak Ebû Nu'aym bu hadisi Müslim'in kanalından başka bir râvîden rivâyet ettiğinde ise Tayâlisî ile arasında sadece iki râvî bulunmaktadır.⁴²
- b. Rivâyetin birden çok tarîkten geldiğini ispat ederek rivâyetler arasında teâruz olması durumunda rivâyeti takviye ve tercih sebebi olur.
- c. Hadisçilerin önem verdikleri sika râvînin ziyadesini, tarîkleri ve metinleri bir arada değerlendirmeye imkân sağlar.
- d. Kitap sahiplerinin ihtisar ya da kitaplarını uzatma endişesinden kaynaklanan nedenlerden dolayı kitaplarına almadıkları bazı sahih rivâyetleri ortaya çıkarmak. Bilindiği gibi sahih rivâyetler sadece Sahîhain ile sınırlı değildir.
- e. Hadis metinlerinde kapalılık arz eden ve hafz edilen bazı lafız ve manaların açığa çıkarılmasına katkı sağlar. Müstahrec sahipleri sadece müellifin rivâyet ettiği metni aktarma gibi bir zorunluluk hissetmezler; bilakis ulaştıkları şeyhin aktarmış olduğu lafız rivâyet ederler. Bazen bu asıl metin ile müstahrecte yer alan metin arasında lafız veya mana cihetinden ihtilaf olabilir.
- f. Hadis râvîlerinden kaynaklanan problemleri çözmeye katkı sağlar. Örneğin; aslın sahibi muhtelit bir râvîden hadis aktarmış olur; fakat rivâyet ettiği bu hadisin ihtilattan önce mi sonra mı olduğu anlaşılamazsa o zaman müstahrec sayesinde zımnen bu kapalılık açıklığa kavuşur.
- g. Rivâyet bazen sika olan bir müdellisten an'ane yoluyla aktarılmış olur. Müstahrec eserinde söz konusu râvînin semaini açıkça ortaya koyacak bir senet ile rivâyet ettiğinde tedlîs nedeniyle kusurlu sayılan rivâyetin kusuru izale edilmiş olur.
- h. Rivâyette idrac varsa onu tespit etme imkânı sunar.
- i. Hadis râvîlerindeki *an racül, haddesena fûlan* gibi mübhem râvîlerin kim olduğu bilgisi yanında *ahberana Muhammed* şeklinde künye ve nesebi açıkça bildirilmeyen mühmel râvî hakkında bilgilerin ortaya çıkarılmasında önemli bir katkı sağlar.
- j. İsnadın muttasıl-munkatî oluşu, cezm ve temriz siygaları hakkında değerlendirme imkânı sağlar.
- k. Arapçanın kaideleri ile çelişkili görülen hadislerin izahında karşılaşılan tevîl zorluğunda dile muvafık bir rivâyet bulunduğu rivâyetin sahih olanının o olduğu anlaşılır.
- l. Sahihte mevkuf olduğu görülen bir rivâyetin müstahrecte merfu olan bir tarîki zikredilmesi ya da tam tersi bir durum mümkündür.
- m. Asıl eserde geçen bazı lafızların râvîlerden hangisine ait olduğu açık değilse müstahrec bunu açıklayabilir.
- n. Sahîh-i Müslim'de çokça görüldüğü gibi hadisin metni tam olarak verilmeden *mislehü, nahvehü, ma'nâhu* gibi ifadelerle daha önce geçen bir rivâyete gönderme yapılabilir ve bunlar arasında bir fazlalık veya eksiklik bulunabilir. Müstahrec, bu rivâyetleri tam olarak zikretmek suretiyle hem lafızları aynen korumuş hem doğabilecek tereddütleri önlemiş olur.

⁴¹ bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 92; İrâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/123; Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebevîyye neşetühü ve tetavvürühü* (Riyad: Daru'l-hicre 1417/1996), 177; Süyûtî, *Tedrib*, 1/121; Ebû'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî, *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî (Medine: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984), 1/64, 321; Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/214; Rüstem, *el-Müstahrec*, 146-149; Muvaffak, *el-Müstahrecat*, 209; Mübârekpûrî, *Fevâid*, 230.

⁴² İrâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/123; Süyûtî, *Tedrib*, 1/121; Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/213.

Müstahrecin faydalarına dair zikredilenleri hadis ilmi açısından iki kısımda ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi hadiste söz konusu olabilecek tenkitleri ve zayıflığı reddederek hadisi savunmak ya da rivâyetin aslını tespit, ikincisi ise hadisteki kapalılıkların giderilmesi suretiyle hadisin anlaşılmasını sağlamaktır.⁴³ Bu iki fayda esasında rivâyetü'l-hadis ve dirâyetü'l-hadis olarak ikili bir tasnife tabi olan hadis ilimlerinin genelini kapsamaktadır. Rivâyetü'l-hadis içinde râvî, rivâyet yolları, hoca-talebe ilişkisi, ittisal-inkıta ve senede dair incelikler yer alırken; dirâyetü'l-hadis içinde hadisin manasını ve mesajını kavramaya yönelik şerh, garîbü'l-hadis, nâsih-mensûh, ilel, esbâb-ı vürud ilimleri zikredilebilir. Hadislerin kaynak tespiti ve anlaşılmasına ilişkin bu çalışmalar müstakil bir ilim hüviyetini kazanacak kadar literatür ve kavram zenginliğine sahiptir. Bu araştırma bağlamında söz konusu faydalara dair bazı örnekleri aktarmak asıl ve müstahrec türü eser hakkında daha fazla bilgi edinmeye vesile olacaktır.

3.1. Senede Dair İnceliklerin Tespitinde Müstahrecin Faydası

Rivâyetin tespitinde ve hadisleri anlama sorunlarında olay örgüsü ve detayları ihtiva eden tarîkler büyük öneme haizdir. Rivâyet hakkında hüküm verebilmenin ilk şartı râvîleri detaylı bir şekilde tanımaktan geçmektedir.⁴⁴ Metnin aidiyetini tespit etme ve metin ile ilgili konuşabilmenin vasıtası râvîdir. İsnad araştırmalarında *hadisi kimden aldın, ricalinizi söyleyin* şeklindeki söylemlerin⁴⁵ râvînin kimlik bilgisinin tespitinden öte adalet ve zabtın yanı sıra kişiliği, itikâdî ve siyasî durumunu da kapsadığı görülmektedir. Bir râvînin kim olduğu, diğer râvîlerle aralarındaki ilişki, varsa bu ilişkinin yer ve zaman kayıtları önemli detaylardır. Râvîlerin aralarındaki irtibatın durumuna göre senedin ittisali veya inkıta söz konusudur. Zahiri ittisalin olduğu bazı durumlarda bazen merfu-mevkuf, mürsel ve mürseli hafi, tedlîs gibi durumlar, hadisi aktarım (tahammül ve eda) yollarındaki incelik, râvîlerin adalet ve zabt sahibi oluşu, tevsik ve tecrih edilmeleri, söz konusu bu cerhin geçerliliği gibi durumlar hadise verilecek hükme tesir etmektedir. Rical ilmine dair eserler içerik itibarıyla râvînin hal tercümesi, cerh-tadil ulemasının değerlendirmesi, isimlerin zabtı, râvîlerin isim ve künyelerini bilme, gibi detaylı bir literatüre sahiptir. Rivâyet hakkında hüküm verebilmek için farklı tarîklerden gelen bilgilerin bütünleştirmeye katkısı adına müstahrecat literatürü hadis ilmine genel bir katkı sunmaktadır.

Râvînin *an fûlan ya da an sika* şeklindeki mübhem ve mühmel olarak zikredilmesi rivâyet hakkındaki hükmü belirleyen temel unsurlardandır. Ebû 'Avâne'nin *Mustahrec*'inde mühmel râvî ile ilgili detaylar çoktur.⁴⁶ Örneğin Müslim'in Hammâd olarak zikrettiği râvînin Hammâd b. Zeyd olduğu⁴⁷, İbnü'l-Hâd olarak zikredilen râvînin Abdullah ibnü'l-Hâd⁴⁸ olduğu, Müslim'de nesebi zikredilmeyen Fudayl adlı râvînin nesebinin zikri⁴⁹ gibi durumlar râvînin kimlik tespitini yapmaya imkân sağlamaktadır. Râvîlerden daha sika olanı tespit etmek,⁵⁰

⁴³ Rüstem, *el-Müstahrec*, 149; zikredilen faydaların rivayetlerdeki gösterimi için bkz. Nayif b. Nasır İbrahim el-Mansur, *Fevâidü'l-müstahrecat min hilali Müsnedi Ebi 'Avâne* (Malezya, Câmiatü'l-meditetü'l-alemiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014); sahîhain hakkındaki eleştiri için bk. Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/236.

⁴⁴ Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 189.

⁴⁵ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 148.

⁴⁶ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 1/290, 2/557, 19/5, 107, 110.

⁴⁷ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 14/80.

⁴⁸ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 1/541.

⁴⁹ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 9/410.

⁵⁰ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 19/112.

1330 | İsa Onay, Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

القِيْلَةَ⁶⁵ مُسْتَقْبَلٌ بَيِّنٌ بِعَامٍ Bilindiği üzere muanan rivâyetlerde râvînin müdellis olmaması ve râvîlerin birbirleri ile görüşmesi Müslim'e göre en azından karşılaşma imkânı olması gerekir.

Senette şeyh-râvî/musannif ilişkisi ve rivâyetin hangi yolla aktarıldığına dair bilgiler de yine senet incelemeleri açısından önemlidir. Örneğin Ebû Nu'aym, Süleyman b. Ahmed adlı hocasından naklederken bir defasında حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ إِمْلَاءَ وَقِرَاءَةً⁶⁶ ile başka bir sefer de حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنَا مِنْ أَصْلِهِ بْنِ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا⁶⁷ ile ve حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنَا⁶⁸ de tarihi detaylar yer almaktadır.

Rivâyetin tek bir tarîkten mi geldiği farklı tarîklerden de gelip gelmediği araştırması yani itibar⁶⁹ ve buna bağlı olarak mütabi, şahit ve mutabaat kavramları da yine istihraçla alakası olan konulardır. Teferrüt ettiği düşünülen bir râvînin rivâyetini sahabe tabakasına varıncaya kadar destekleyen başka tarîklerin tahrîci bir yönüyle müstahrec eserlerinde örnekleri görülebilmektedir. Ebû Nu'aym kendisi hadisin tarîklerini verdikten sonra Müslim'in hangi râvîler vasıtası ile rivâyet ettiğini zikrederek senet karşılaştırması ve senetleri bir arada değerlendirmeye imkânı sunmaktadır.⁷⁰ Müslim'in *Sahih*'inde çokça görülen tahvillerin müstahrec eserlerde de yer aldığı görülmektedir.⁷¹ Bir yönüyle tahviller, müstahrecelerde aktarılan tarîklerin işlevini üstlenmektedir. Yani musannif rivâyeti kaç farklı tarîkten aldığı senetteki tahvil hâ'sı ile gösterirken müstahric de aynı rivâyetin tarîklerini aktarmak suretiyle senetlerin çokluğunu ve rivâyetin şöhretini ispat etmiş olmaktadır.

3.2. Metne Dair İnceliklerin Tespitinde Müstahrecin Faydası

Müstahrec türü eserlerin öncelikli hedefi âlf isnadı elde etmek⁷² olsa da rivâyetlerde kayda değer oranda ziyadenin olduğu görülmektedir. Hadis rivâyetinde sika râvînin ziyadesi hem fakihlerin hem de hadisçilerin çoğu tarafından kabul görmüştür.⁷³ Ziyadelerin hükme tesir ettiği de göz önünde alındığında anlamın keşfi ve hükmün değişmesine katkısı açısından farklı tarîkleri ihtiva eden müstehrecat türü eserler üzerinde durmaya değer bir konudur.

Aynı konudaki rivâyetlerin bir arada değerlendirilmesi rivâyetin tabiatından kaynaklanan olası problemleri en aza indirmek ve fıkhu'l-hadis adına önemlidir.⁷⁴ Zira hadis rivâyeti

⁶⁵ Ebû 'Alî el-Hasen b. 'Alî et-Tûsî, *Muhtasarü'l-Ahkâm el-Mustahrec 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, nşr. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endelûsî (Medine: Mektebetü'l-Ğurebâ'i'l-Eseriyye, 1415), 1/154.

⁶⁶ Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî, *el-Musnedü'l-Mustahrec 'alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, nşr. Muhammed Hasan eş-Şâfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/224.

⁶⁷ Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, 1/160.

⁶⁸ Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, 1/240.

⁶⁹ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 173.

⁷⁰ Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, 1/101, 251.

⁷¹ Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, 1/324, 351.

⁷² Ebû 'Avâne el-Mustahrec (Muhakkikin Mukaddimesi), 342.

⁷³ Tartışma için bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 177; İrâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/262.

⁷⁴ Yavuz Köktaş, "Hadîs Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife* 2/1 (Bahar 2002), 149-170; Ali Budak, "Bir Rivâyetin Tarîklerini Karşılaştırmanın Hadisleri Anlamaya Katkısı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012), 167 -191; Bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte bir meseleye işaret etmekte fayda görmekteyiz. Ele aldığımız konu temelde isnad faktörüne bağlıdır. İsnadların yapısı, isnatlardaki problemler ve iddiaların çözümlenmesindeki katkısı noktasında müsteşriklerin isnadların çoğalmasında, tek râvîli isnatlarla ilgili eleştirilerin de yine müstahreci ortaya çıkarak etkenler bağlamında ele alınması imkânı tartışılabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse müstahric, müellifi atlayarak en yakından itibaren farklı bir tarik arama arzusu ile eseri meydana getirmektedir. Fakat söz konusu bu eserde eleştiriye tabi olan ravilerin daha öncesine giderek müsteşriklerin rivayetlerdeki dalmalar hakkındaki iddiaları çerçevesinden bir değer ifade edemeyeceği, farklı bölgelerdeki ravilerin senetlerdeki yer alış şekilleri gibi konular da yine müstahrec ya da senet temelli çalışmaların konusudur. Bu konuda müsteşriklerin tek râvîli rivayetlere dair iddiaları üzerine bk. Fatma Kızıl, "Oryantalistlerin Tek Râvîli Tarîklerle İlgili İddialarının Tahvil ve Tenkidi", *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu* (26-29 Nisan Lefkoşa), Ed. Yusuf Suiçmez (KKTC: Yakındoğu Üniversitesi yayınları, 2014), 257- 275.

tabiatı gereği beşerî zafiyetlerin etkisi yanında rivâyet formlarının etkisini taşımaktadır. Kı-saca ifade etmek gerekirse zabt kusurları yanında lafzen ve manen rivâyetin etkisi hadisin yorumlanmasında göz önünde bulundurulması gerekir. Sahabenin daha Hz. Peygamber ha-yatta iken rivâyetteki lafza bağlılık meselesi hakkındaki sordukları soru karşısında helali ha-ram, haramı helal kılmadıkça rivâyetin caiz olacağına dair hadisler⁷⁵ mevcuttur. Hadis rivâyete-tinde genel kabul, rivâyetin lafzen olması gerektiği şeklinde belirlenmiş olsa da belirli şartlar çerçevesinde manen rivâyet hadisçiler, fakihler ve usul âlimleri nezdinde de kabul edilmiştir. Rivâyetin bazen ihtilat, hastalık, unutkanlık, şekk, vehim, gaflet bazen rivâyetin izahı şeklinde idrâc ve yorumun rivâyetteleşmesi⁷⁶ şeklinde bazen de rivâyetin ihtisarı ve taktî ile alakalı ola-rak râvînin tasarrufuna⁷⁷ açık olduğu dikkate alındığında rivayetlerin sağlıklı bir şekilde yo-rumlanması bütüncül yaklaşım ile mümkündür.

Metnin tarihsel süreçteki yorumunun ilk yansıması musanniflerin bab başlıklarında kendini göstermektedir. Tasnif türü eserlerde müellif kendi fikhî, siyasi, itikâdî alana dair gö-rüşlerini aynı zamanda hadisten çıkarılması muhtemel mesajları bab başlıklarında ortaya koymaktadırlar. Bu durum aynı şekilde müstahrec türü eserlerde de görülmektedir. Müstah-rec türü eserlerin metin ekseninde anlama olan katkısını bab başlıkları yanında şerh edebi-yatına olan katkısı üzerinden ele almak mümkündür. Asıl kitap ile müstahrec arasında yapılan değerlendirmelerde hadis ilmi açısından önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Ebû 'Avâne'nin, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muharrec 'alâ Sahîhi Müslim* adlı eseri üzerine yapılan bir çalışmada yüzeysel bir şekilde dahi bakıldığında istihracın faydası (fâidetü'l-istihrâc) olarak altı yüz on altı adet mukayese ve değerlendirme tespit edilmiştir.⁷⁸

Bununla birlikte asıl kitap ile müstahrec arasında tertip yönüyle de farklılıklar söz ko-nusu olabilmektedir. Bab başlıklarında haziflerin yapılması, bab başlıkları aralarında takdim-tehir yapmak, hadisin belirli bir bab başlığı altında rivâyet edilip-edilmemesi, hadisin siya-kında farklılık, metinlerde ihtisar, hadisin lafzında başka rivâyettele değiştirme, metinde kelime ya da harfin düşmesi, senetteki eda lafızlarındaki farklılıklar⁷⁹ gibi unsurlar müstahreclerde yer almaktadır.

Müstahrec türü eserlerden ne derece istifade edildiğinin belirlenmesi için hadis lite-ratüründe metin, şerh, hâşiye ve tahrîc alanlarında yazılmış eserler üzerinde geniş bir araş-tırmanın yapılması gerekmektedir.⁸⁰ Yapılan bir araştırmada, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de İsmâilî, Ebû Nu'aym, Ebû 'Avâne, Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951), Cevzekî (öl. 388/998), Berkânî gibi âlimlerin müstahreclerinden istifade ettiği görülmektedir. Şamile programı üze-rinde yapılan bir taramada Ebû Bekir Ahmed el-İsmâilî *Müstahrec'i* 1842, Ebû Nu'aym Ahmed el-İsfahânî *Müstahrec'i* 954, Ebû Avâne Ya'kup el-İsferâyînî *Müstahrec'i* 584, Ebû Bekir Mu-hammed el-Cevzekî *Müstahrec'i* 79, Ebû Bekir Ahmed el-Berkânî *Müstahrec'i* 60, Kâsım b. As-bağ *Müstahrec'i* 19 yerde atıfta bulunarak istifade edildiği tespit edilmiştir.⁸¹

Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Kirmânî (öl. 786/1384), İbn Hacer, Aynî ve Ahmed b. Mu-hammed el-Kastallânî (öl. 923/1517) gibi Buhârî şerhleri üzerinde İsmâilî'nin *Müstahrec'i*ne

⁷⁵ Irâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/507.

⁷⁶ Bünyamin Erul, "Yorum-Rivayet İlişkisi: Yorumun Rivayete Katkısı ve Rivayetin Yoruma Etkisi", (*Gü-nümüzde Sünnetin Anlaşılması (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, 29-30 Mayıs 2004)* Bursa: Ku-rav, 2005), 97-114; Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Ankara Okulu, 1998), 202; Bedruddîn ez-Zerkeşî, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, hzl. Bünyamin Erul (Ankara: Otto, 2020), 200.

⁷⁷ bk. Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1392/1972), 1/179.

⁷⁸ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 1/20, 25, 27, 2/440,

⁷⁹ Rüstem, *el-Müstahrec*, 183-191.

⁸⁰ Müstahreclere yapılan atıfların değerlendirmesi için bk. Kağıt, *Müstahrec*, 111.

⁸¹ Keleş, *İstifadetü İbn Hacer min el-Müstehrecât*, 308.

leri ile açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamalarda garip kelimelerin ve tearuz eden hadislerin izahı⁹², metnin ve senedin sahih ve zayıf oluşuna dair eleştirilere ve değerlendirmelere yer vermesi⁹³, rivâyetteki yanlışlıklara dikkat çekmesi⁹⁴ ve bazı hadislere hüküm vermesi söz konusudur. Fakat Müslim'in *Sahîh'i* üzerine yapılan bir çalışma olması hasebiyle zayıflık ve garabete dair verdiği hükümler eleştiriye açıktır.⁹⁵ Ebû Nu'aym'ın hadislerden sonra yaptığı izahlar da hadis şerhçiliği adına önemlidir. *Allah üç kişi ile konuşmaz ve (onların yüzlerine) bakmaz* ifadesini rahmet etmez⁹⁶ olarak açıklarken *leyse minna/bizden değil*⁹⁷ ifadesini de kafir olma anlamında değil, sadece Müslümanların yapmayacağı davranışlar kabilinden olduğunu naklederek kendisinden önce hadisin nasıl yorumlandığı bilgisini de aktarmış olmaktadır. Metindeki kapalı noktaların izahı Ahnef b. Kays'ın rivâyet etmiş olduğu rivâyetteki kendisine yardım edilen kimsenin İsmâil'nin *Müstahreci* sayesinde Ali b. Ebi Talib olduğu anlaşıl-maktadır.⁹⁸

d. Müstahric, musannifin iktisar ettiği ve sadece senetle yetindiği yerlerde metnin tamamını aktarma yanında bazen de aktardığı metinde ilave lafızlara yer vermiştir.⁹⁹ Bazı ziyadelerin hadisi açıklama amacı taşıdığı görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in Hassan b. Sabit için *onları hicvet* dediği rivâyeti Müslim, Ubeydullah b. Muaz senedi ile aktarırken, Ebû 'Avâne, Yunus b. Habîb tarîkenden aktarmak suretiyle *yani müşrikleri* ifadesi ile hicvedilen kimseleri açıklamaktadır.¹⁰⁰

e. *Farz namazlar hususunda abdesti Allah'ın emrettiği gibi tamamlarsa* rivâyetteki tamamlamayı dirsek ve âşik kemiklerine kadar olduğunu ayete de işaret ederek açıklamak,¹⁰¹ *tesvîb* kelimesinin namaz öncesinde ikamet getirmek olduğu¹⁰² izahları da yine söz konusu eserlerin rivâyeti anlamaya yönelik katkıları arasındadır.

f. Meşhur Cibril hadisinde İslam'ın beş şartının sıralaması konusunda İbn Ömer ile arasında diyalog geçen kimseye Müslim rivâyette işaret etmezken Ebû 'Avâne, *Mustahrec'te* bu diyaloga yer vermesi¹⁰³ metnin arka planını anlama ve rivâyete dair detayları görebilme fırsatı sunmaktadır. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de *şirk en büyük zulumdür* ayetine dair rivâyeti aktardıktan sonra, izahında Ebû Nu'aym'ın müstahrecinde rivâyetin ziyadesi olarak gelen *فَطَلَبَتْ أَنْفُسَنَا* ifadesine yer vererek ayetin sebab-i nüzulüne dair değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁰⁴

g. Metindeki müdrecilerin izahı noktasında da müstahrelerin katkısı görmek mümkündür. Ebu Hüreyre'nin rivâyet etmiş olduğu *salih köle için iki ecir vardır* rivâyetindeki *بِيَدِهِ لَوْلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحَجُّ وَبِرُّ أُمِّي لَأُخْبِتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ* rivâyeti diğer tarîklerde *بِيَدِهِ هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ* olarak geçmektedir. İsmâil'nin müdrec olarak değerlendirdiği bu kısmı gerek İbn Hacer gerek Aynî rivâyetin değerlendirmesinde nakletmişlerdir.¹⁰⁵ *Sahîh-i Müslim'*de Muhammed b. Müsennâ'dan Nafi' ve İbn Ömer tarîki ile aktarılan rivâyette Rasulullah

⁹² Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 4/61, 11/83, 99.

⁹³ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 14/109, (Muhakkikin Mukaddimesi), 1/63.

⁹⁴ Ebû 'Avâne *el-Mustahrec* (Muhakkikin Mukaddimesi), 1/65.

⁹⁵ Ebû 'Avâne *el-Mustahrec* (Muhakkikin Mukaddimesi), 1/61.

⁹⁶ Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, 1/178.

⁹⁷ Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, 1/174.

⁹⁸ Ebû'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî - Muhibbuddin el-Hatib (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960), 1/86, 12/197; Rüstem, *el-Müstahrec*, 213.

⁹⁹ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 19/88, 98, 139

¹⁰⁰ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 19/121.

¹⁰¹ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 2/481.

¹⁰² Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 3/237.

¹⁰³ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 1/50; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 1/179

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/88.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/175; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 13/109.

1334 | İsa Onay. Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

lah'ın bayram günü namazgâha çıkıp bir mızrağı sütre yapması ve bundan dolayı da yöneticilerinde onu yapmaya devam ettikleri aktarılmaktadır. *فَمِنْ ثَمَّ اتَّخَذَهَا الْأَمْرَاءُ* yöneticilerin mızrakla sütre yapmayı adet haline getirmesi ifadesinin, hadisin bir parçası olmadığı anlaşılrsa da, sözün kime ait olduğu belli değildir. Ancak Ebû 'Avâne'nin iki tarikten aktardığı bu bölümün Nafi'nin sözü olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁰⁶

h. İbn Avn > Nafi' > İbn Ömer tarikinden gelen *Allah'ım Yemeni bereketli kıl* rivâyeti Buhârî'de mevkuf olarak yer almakta iken aynı rivâyet aynı senetle İsmâilî'nin *Müstahrec*'inde Hz. Peygamber'e nispet edilerek nakledilmektedir.¹⁰⁷

i. İbn Ömer'in rivâyet etmiş olduğu hadiste ihtiyacı giderirken ön tarafın Şam'a arka tarafın Kabe'ye çevrilmesi (فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم على حاجته مستقبل الشام مستدير الكعبة) söz konusu iken aynı rivâyeti yine İbn Ömer'den aktaran Tûsî *Müstahrec*'inde فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم مستقبل بيت المقدس مستدير القبلة على حاجته Beyti Makdis'in zikredilmesi metin değerlendirmelerinde umum-husus ilişkisi bağlamında önem arz etmektedir.¹⁰⁸

Aynı konudaki rivâyetlerin lafız farklılığını tespit etme hususunda muhaddislerin çabasını ortaya koymada şu örneği aktarmak mümkündür:

Müslim > Kuteybe b. Saîd > Leys b. Sa'd > Ukayl > Zührî > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesûd > Ebû Hüreyre rivâyetinde *فَعَلَا* ifadesi yer alırken¹⁰⁹ Buhârî'nin de yer verdiği ve lafız olarak *كَعَنَّا* kelimesine yer verilen başka bir rivâyete¹¹⁰ Ebû 'Avâne *Müstahrec*'te ziyade bir rivâyet olarak yer vermektedir. Ebû 'Avâne > Muhammed b. Yahya > Ebû Ümeyye > es-Savmâl vasıtası ile Ebu'l-Yemân > Şuayb > Zührî senedi ile aktardığı rivâyette *كَعَنَّا* kaydı yer almaktadır.¹¹¹ Bu konuda Ebû Dâvûd, rivâyetin sonunda lafzın tespitindeki inceliğe işaret etmektedir.

Ebû Dâvûd > Kuteybe b. Saîd es-Sekâfi > Leys > Ukayl > Zührî > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe > Ebû Hüreyre senediyle benzer metni aktarmaktadır.

Rasulullah (sav) vefat ettiğinde ve ondan sonra Ebu Bekir halife seçildiğinde Araplardan dinden dönenler oldu. Ömer b. Hattâb, Ebû Bekir'e, "Rasulullah'ın (sav), "Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Allah'tan başka ilah yoktur diyen malını ve canını benden korumuş olur. Allah'ın hakkı ise hariç. Onun hesabı Allah'a kalmıştır" buyurmuşken insanlarla nasıl savaşırın? dedi. Ebu Bekir de "Namaz ile zekâtı birbirinden ayıranlara karşı muhakkak savaşacağım. Zira zekât malın hakkıdır. Vallahi, Rasulullah'a (sav) verdikleri bir deve yularını bana vermeseler bunun verilmemesinden dolayı onlara karşı savaşırım" dedi...¹¹²

Ebû Dâvûd şöyle demiştir: Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, ikâl (الْإِكَالُ), bir senenin zekâtı, ikâlân (الْإِكَالَانُ) ise iki senenin sadakasıdır. Ebû Dâvûd şöyle demiştir: Bu hadisi Rabâh b. Zeyd ve Abdürrezzâk, Ma'mer'den, o da ez-Zührî'den isnadı ile nakletmiş ve bazıları *ikâl* ifadesini zikretmişlerdir. Bu hadisi İbn Vehb, Yunus'tan naklen rivâyet etmiş ve *anâk* ifadesini kullanmıştır. Ebû Dâvûd şöyle demiştir: Şuayb b. Ebu Hamza, Ma'mer ve ez-Zübeydî, ez-Zührî'den bu hadisi naklederken bu hadiste *anâk* ibaresini kaydetmişlerdir. Anbese, Yunus'tan, o da ez-Zührî'den bu hadisi naklederken *anâk* ifadesini zikretmiştir.

Ebû Dâvûd'un rivâyetten sonraki talikatı rivâyetteki tek bir kelimenin tespitinin ne kadar mühim olduğuna işaret etmektedir. Senet ve metne dair incelikleri içeren bu faydalar müstahrecât literatürünün değerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Müslim'in tek rivâyete yer verdiği bu konuda, Ebû 'Avâne aktardığı rivâyette *كَعَنَّا* lafzına yer vermiştir. Ebû

¹⁰⁶ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 4/197.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *en-Nuket*, 1/323.

¹⁰⁸ Tûsî, *Muhtasaru'l-Ahkâm*, 1/157.

¹⁰⁹ Müslim, "İmân", 40.

¹¹⁰ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Zekât", 40.

¹¹¹ Ebû 'Avâne, *el-Mustahrec*, 1/71.

¹¹² Ebû Davud, "Zekât", 1.

Dâvud da konuya dair aktardığı rivâyette söz konusu bu duruma dikkat çekerek lafız farklılıklarına işaret etmiştir.¹¹³ Buradan hareketle rivâyette عَنَّا / dişi oğlak mı yoksa عَنَّا / yular mı kast edildiği konusunda iki rivâyetin de sahih olduğunu söyledikten sonra Nevevî iki farklı durum demek suretiyle değerlendirmeye çalışır. Yani söz tekrarlanarak bir defasında عَنَّا diğeri ise عَنَّا şekilde söylenmiştir.¹¹⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse şarihler rivâyet tarîklerini bir araya getirmek suretiyle lafzın ve mananın tespitinde çaba sarf etmektedirler. Tarîklerin çokluğu bazen diğer musannifler aracılığı ile bazen de asıl üzerine yapılan müstahrecer vasıtası ile ortaya çıkmaktadır. Hatta bir yönüyle ortak râvîde buluşan ancak müstakil bir eser kabul edilen sünen ve musannefata dair eserler müstahrecer konumunda değerlendirilebilir.

Müstahrecin daha önce bir tahrîc faaliyeti olduğu söylemiştik. Bu noktada tahrîcde elde edilen faydaların aynı zamanda müstahrecin de ortaya çıkardığı bir durum olduğunu şu şekilde aktarmak mümkündür:

Tahrîcin faydaları hem isnad hem metin incelemesi alanlarında görülür. İsnad incelemesi alanındaki faydalarından biri hadisin bütün tarîklerinin bir araya getirilip karşılaştırılmasıdır. Böylece isnadın niteliği ve ayrıntıları görülür, hadisin sıhhatine dair hüküm vermede etkili olan şahid ve mütâbi' rivâyetler bilinir, hadislerle amel edilip edilmeyeceği yönünde bir kanaat hâsıl olur. İsnadda geçen râvîler müphem ise kimlikleri, değilse tedlîs veya ihtilâl gibi kusurlarla muallle olup olmadıkları gibi hususlar tahrîc sonucunda ortaya çıkar. Metin alanındaki faydası hadis metninde geçen ve kolayca anlaşılmayan garîb bir lafzın başka bir tarîkte açıklanmış olmasıdır. Ayrıca ihtisar, kalb, tashîf, tahrîf, lahn, idrâc ve ziyâde gibi râvîlere ait hata, vehim ve tasarruflar yine tahrîc neticesinde öğrenilir. Nâsîh ve mensuh rivâyetlere vâkıf olmak, hadislerin vürûd sebeplerine ulaşmak, mâna ile rivâyet edilip edilmediğini belirlemek ve metin farklılıklarını ortaya çıkarmak, hadisi istinsah edenlerin düştüğü hataları tesbit etmek, illetleri ortaya çıkarmak da tahrîc sayesinde mümkün olur. Tahrîc, âlimlerin isnad ve hadis hakkındaki hükümlerinden hareketle onların mezheplerini ve hadis değerlendirme usullerini bilmeye de imkân tanır. Bu bilgiler, tahrîcin özellikle hilâf ve cedel maksatlı veya bir muhalefet aracı olarak kullanıldığı durumlarda hadisi daha iyi anlamaya katkı sağladığı gibi onun sıhhat derecesiyle ilgili ipuçlarını içerir.¹¹⁵

Esasında bir tahrîc faaliyeti olan bu çalışmalar hadis araştırmacıları için inkâr edilemez bir öneme sahiptir.¹¹⁶ Muhaddislerin tek bir rivâyetin tarîklerini ve senetteki farklılıkları tespit etme çabaları onların sadece müstahrecer eser oluşturmayı hedeflediklerini göstermez.¹¹⁷ Aynı zamanda ilk dönemden itibaren senet ve metin farklılıklarına ihtimam göstermek suretiyle rivâyeti tespit ve anlama faaliyetinin somut işaretidir.

4. Müstahrecâtta Yer Alan Ziyadelerin Hükümü

Müstedrek ve müstahrecer türü eserler hadis usulünde sahih hadise bağlı olarak ele alınmaktadır. Bu durumun eserlerin çoğu defa hadiste otorite olarak kabul edilen Sahîhayn üzerine telif edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Müstedrek türü eserlerde aslın müellifinin sıhhat şartlarına uygunluk¹¹⁸ söz konusu iken müstahrecer türü eserlerin aslın ortaya koyduğu sıhhat kriterlerini temin etme gibi bir amacı olmadığı söylenebilir. Hatta senet ve metin ilaveleri sebebiyle söz konusu müstahrecer türü eserlerin müstakil bir eser kabul edilmesi de söz konusudur.¹¹⁹ Müstahric çoğu defa asıldaki metni te'kit eden rivâyeti değişik tarîklerden rivâyet ederken bazen de asıldaki metne ziyade lafızlar rivâyet eder. Zira asıldaki rivâyetin bizzat kendisini aktarmayı değil âlf isnadı arzu ettiği için senetteki değişiklik metinlerde de

¹¹³ Ebû Davud, "Zekât", 1.

¹¹⁴ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 1/208.

¹¹⁵ Mehmet Görmez, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/419-420.

¹¹⁶ Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 12.

¹¹⁷ Muvaffak, *el-Müstahrecât*, 208.

¹¹⁸ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 88.

¹¹⁹ Mübârekpûrî, *Fevâid*, 219.

1336 | İsa Onay, Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

farklılığa sebep olmaktadır.¹²⁰ Bu da aktardığı rivâyetlerin müstakil olarak kabulünü, senet ve metin değerlendirmesinden sonra rivâyet hakkında hüküm vermeyi gerektirmektedir. Bazı müstahreclerde metin içinde takdim-tehir veya ziyadelerden öte asıl kitapta olmayan bazı ilave rivâyetler de yer almaktadır. Hadis usûlü kitaplarında Ebû 'Avâne'nin *Müstahrec*'inde asıl kitapta olmayan birçok rivâyete yer verdiği, İsmâilî'nin *Müstahrec*'inde ise müstakil olarak, ziyâde hadislerin bulunmadığı fakat hadis metni içerisinde ziyadelerin mevcut olduğu ifade edilmiştir.¹²¹ Dolayısıyla müstahrece ayrı hüküm vermeyi gerektiren durumlardan birincisi içerisinde müstakil senet ile asılda yer almayan rivâyete yer vermesi, ikincisi ise ortak râvîden sonra müstahricin kendi tarîkinde yer alan râvîlerin varlığıdır. Tam bu noktada *müstahricin rivâyette bulunduğu râvîler asıl kitabın sahibinin öne sürdüğü şartları taşıyıp taşıyamaması kısaca müstahrec eserlerin Sahîhayn'ı esas almasından hareketle müstahrecteki râvîlerin de adaletine hükmedilebilir mi?* sorusu akla gelmektedir.¹²² İbn Hacer bu meseleyi şöyle detaylandırmaktadır: Bir kısım râvîler vardır ki bunların adaleti müstahrecten önce de sabittir ve haklarında bir şey söylemeye gerek yoktur. İkinci grupta yer alan râvîler için ise tahrîci yapan kimse dışında râvî hakkında bir ta'n varsa araştırılır, eğer cerh makbul ise takdim olunur yoksa reddedilir. Son olarak hadisi tahrîc eden kimseden önce râvî hakkında ne tevsik ne cerh bilinmiyorsa, bu râvîlerin rivâyetini kabul için sahih hadisi nakletmeyi şart koşanların o râvîden rivâyet etmesi yeterlidir.¹²³

Ahmed Naim de, *Tecrîd*'de müstakil senet eğer *Sahîhayn*'da ya da ikisinden birinde sabit isnadlar ile aktarılmış ise bila tereddüt sıhhatine hükümlenir. Başka senetler ile naklolanmış ise o zaman senet durumlarına göre sahih, hasen ve zayıf olabilir. Asıldaki metin üzerine ziyade olduğunda ise asıl ile müstahricin senedi nerede birleştiğine bakılır. Müstahricin senedi ortak râvîden sonra kendisine gelinceye kadar incelenerek râvîlerin durumları neticesinde sahih, hasen, zayıf gibi hükümler verilir. Diğer taraftan cüzi dahi olsa lafız ihtilafı olan veya mana ile rivâyet edildiği anlaşılan müstahracattaki rivâyetlerin *Buhârî ve Müslim hadisidir diyerek aktarmak caiz değildir*.¹²⁴ İbnu's-Salâh bu duruma dikkat çekerek, bizzat o hadisin kendisinin rivâyet edilmiş olmayacağını, bazen lafız bazen de mana açısından farklılıkların olabileceğini ifade etmektedir.¹²⁵ İbn Hacer, *Buhârî ve Müslim hadisidir* denilmesi konusunda iki tehlike ortaya çıkar diyerek şunlara dikkat çeker: a. Araştırmacı böyle bir durum karşısında o rivâyetin sahihin sahibi tarafından aktarıldığını düşünmesine neden olur ki aslında durum buna aykırıdır. b. Müstahricin aktardığı rivâyetin senedinde ihticâc edilmeyecek bir râvînin yer alması söz konusu olabilmektedir.¹²⁶

Sonuç olarak, metnin inşası ve anlamın keşfi için tarîklerin bir araya getirilmesi önemlidir. Her bir rivâyetteki detayı bilmek rivâyetin bütününe kavramaya katkı sağlamaktadır. Müstahrec türü eseler de tarîkleri aktarması yönüyle alana katkı sağlamakla birlikte tahrîci yapılan eserde yer almayan ziyadeleri ihtiva etmesi âlimler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Buhârî ve Müslim gibi hadisçilerin eserleri üzerine yapılan müstahrecin söz konusu sıhhat şartlarını taşıdığı iddia edilebilirse de genel kanaat asıl kitap ile müstahrecteki rivâyetlerin sağlamlık derecesi aynı olmayacağı yönündedir. İbnu's-Salâh, Buhârî ve Müslim'in sahihleri üzerine yazılan müstahrec eserlerdeki ziyâdelerin kabul edilebilir olduğunu, sahih niteliğini taşıdıklarını ifade etmektedir. Yani bir rivâyetin sahih hadisleri derlemeyi amaçlayan İbn Huzeyme ve Sahîhayn üzerine yapılan -müstahrec- bir çalışması içinde yer alması hadisin sahih

¹²⁰ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 91; Ebû 'Avâne *el-Mustahrec* (Muhakkikin Mukaddimesi), 394.

¹²¹ İbn Hacer, *en-Nuket*, 1/63; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/350.

¹²² Ayrıca Ahmed Naim'in "en sahih olanı seçmekle o konuda ne kadar çok rivâyetin olduğunu göstermiş olur" sözleri dikkate alındığında müellifin ziyadeyi ihtiva eden rivâyeti niçin terk ettiği, buna mukabil müstahrecte yer almasının ne anlam ifade ettiği düşünülmesi gereken bir konudur. Bir anlamda müellifin rivâyeti hangi gerekçe ile terk ettiğini bilmeksizin müstahricin rivâyeti aktarması dikkate alındığında *müstahrec türüne eleştirel yaklaşımdan* da söz edilebilir.

¹²³ İbn Hacer, *en-Nuket*, 1/321.

¹²⁴ Irâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/122; Ahmed Naim, *Tecrîd*, 1/215.

¹²⁵ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 91.

¹²⁶ İbn Hacer, *en-Nuket*, 1/64.

olması anlamına gelmektedir.¹²⁷ İbn Hacer ise İbnu's-Salâh'ın bu görüşüne karşı çıkmakta ve Sahîhain üzerine yazılsa da müstahrec eserlerdeki her türlü ziyâdeye mutlak olarak sahih hükmünün verilemeyeceğini ifade etmektedir. Bunu da Ebû 'Avâne ile İsmâilî'nin *Müstahrec*'lerini misal vererek teyid etmektedir. Söz konusu iki eserden Ebû Avâne'nin, Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yazdığı *Müstahrec*'inde birçok müstakil hadis eklemelerin bulunduğunu belirten İbn Hacer, bunların içerisinde sahih, hasen, zayıf ve mevkuf hadislerin olduğunu söylemektedir. İsmâilî'nin yazdığı *Müstahrec*'de ise ziyade olarak müstakil hadisler yer almasa da metin içerisinde ziyâdelerin bulunduğunu belirten İbn Hacer, yine de bu tür ziyadelerin hükmünün râvîlerin durumuna bağlı olduğunu ifade etmektedir. Zira bazen içlerinde tenkit edilen râvîler yer almaktadır. Diğer müstahreclerin durumu da bu bakış açısıyla ele alınması gereklidir.¹²⁸ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*'da İbnu's-Salâh'ın ziyadeyi sahih saymasının sadece asıl metne ilave olan ziyadeler için söz konusu olabileceği, asılda yer almayan müstakil rivayetleri kapsamadığını ifade eder.¹²⁹ Bu nedenle Müstahrec türü eserlerde rivayet edilen hadislerin senet ve metin açısından incelenmesi gereklidir.¹³⁰ Zaten Sehâvî de, *bir hafızın örneğin Buhârî'yi esas alarak, ondaki zikredilen her bir hadisi kendine ait senet ile râvîlerinin sika olma gerekliliğini şart koşmadan, Buhârî'nin tarîki hariç ancak onun şeyhinde, şeyhinin şeyhinde hatta bazılarının ifade ettiği gibi sahabe birleşmesidir*¹³¹ sözlerinde de görüldüğü üzere râvînin sika olma şartı ileri sürülmeksizin bir tahrîc çalışması söz konusudur. Her ne kadar asıl esere itibarla tahrîc eserlerinin bir kısmında *es-sahîhu'l-muharrec*, *el-müsnedü's-sahîh* gibi sahihlik kaydı olsa bile asıl ile aynı hükümde olamayacağı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hadislerin kaynak tespiti ve lafız farklılıkları üzerinde ilk tasnif örneklerinden itibaren bir çaba sarf edildiği görülmektedir. Bu manada özellikle *Sahîhayan*'daki rivayetlerin âli isnadını tespit etmek, söz konusu eserlerin şöhretini pekiştirmek ve haklarında ileri sürülen eleştirileri reddetme gayesine matuf çalışmaların olduğu bilinmektedir. Bir yönüyle çalışmada üzerinde durduğumuz müstahrec türü de asıldaki rivayetlerin tarîklerini aktarmak suretiyle Ahmed Naim'in de dediği gibi eserlerin ihtiva ettiği rivayetlerin ne derece kuvvetli olduğunu ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Bu araştırmada temel hadis kitaplarını esas alarak oluşturulan müstahrec türü eserlerin özellikleri durulmuştur. Aynı rivâyeti farklı bir tarîkten aktarma esası üzerine dayalı müstehracâtın rivâyet ve dirâyet ilimleri dikkate alındığında, çok yönlü bir çalışma olduğu ve alana önemli bir katkı sunduğu görülmektedir. Müstehracât, mevkuf ve merfu rivâyetleri tespit, muallak rivâyetlerin muttasıl isnadını tespit, senetdeki düşen râvîlerin tespiti, senetdeki mühmel râvînin kimlik ve nesep tespiti, muhtelit râvîye ait rivâyetin ihtilat öncesi ya da sonrasında kimler tarafından rivâyet edildiği, müdrecin tespiti, tedlîsin ve müdellis râvînin anane yolu ile rivâyetindeki seman tespiti, tarîklerin çokluğu, âlî isnadı tespit, ziyadelerin tespiti gibi noktalarda katkı sağlamaktadır. Söz konusu eserlerin faydalarına dair zikredilen her bir madde hadis ilminde geniş bir inceleme ve araştırma sahasına sahiptir. Bütüncül yaklaşım tarzına ilişkin çalışmaların yapıldığı son dönem araştırma metotları içinde kullanılan/teklif edilen metotların muhaddisler tarafından hadis ilim geleneğinde (kısmen senet farklılıklarına işaret ve şerhlerde) uygulandığı söylenebilir. Araştırma esnasında temas etmeye çalıştığımız müstahrecin faydalarına dair hususların hadis şerhlerinde değerlendirmeye alındığı görülmektedir. Çoğu defa rivâyetlerin tarîklerini tespite imkân sağlayan müstahrec türü aynı zamanda senet ve metin boyutuyla hadis ilminin garîbü'l-hadis, ihtilafu'l-hadis, müşkilü'l-hadis, ilelü'l-hadis, nasihü'l-hadis ve mensuhuhu, fıkhu'l-hadis gibi rivâyet ve dirayet bağlamında

¹²⁷ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 87.

¹²⁸ İbn Hacer, *en-Nuket*, 1/63; Süyûtî, *Tedrib*, 1/122.

¹²⁹ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/349.

¹³⁰ Irâkî, *Şerhu't-Tabsıra*, 1/122.

¹³¹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 1/57.

1338 | İsa Onay. Ul m 'l-Hadise Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

hadisin tespit ve değerlendirilmesinde önemli bir katkı sunduğu görülmektedir. Yapılan araştırma neticesinde, müstahrecteki rivâyetlerin lafız ve mana açısından asılları desteklediği hatta itibarını arttırma gibi amacı görülmekle birlikte senet ve metinlerdeki değişiklik rivâyetlerin asıldan bağımsız değerlendirilmesi gerektiği fikrine sevk etmektedir. Diğer taraftan söz konusu literatür, asıllar ile mukayeseli çalışmalar ve hadis ilimlerine katkısı bakımından akademik araştırmaların yapılacağı zenginliğe sahiptir.

Kaynakça

- Ahmed Naim, Babanzâde - Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Basım, 2018.
- Aydın, Cemal Abdullah. *Hadiste Tahric*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Budak, Ali. "Bir Rivâyetin Tarîklerini Karşılaştırmının Hadisleri Anlamaya Katkısı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012), 167 -191.
- Budak, Ali. *Tahric Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*. nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûl'l-eser*. nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Ebû 'Avâne, Ya'kûb b. İshâk en-Nîsâbü'rî. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muharrec 'alâ Sahîhi Muslim*. nşr. Heyet. 20 Cilt. Suudi Arabistan: Camiatü'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî. *el-Musnedu'l-Mustahrec 'alâ Sahîhi'l-İmâm Muslim*. nşr. Muhammed Hasan eş-Şâfi'î. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1417/1996.
- Fukeyr, Ahmed b. Muhammed. "Hadisleri Anlamada Bütüncül Yaklaşım". Çev. Muammer Bayraktutar. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013): 287-338.
- Görmez, Mehmet. "Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira*. nşr. 'Abdullatîf el-Hemîm -Mâhir Yâsîn Fahl. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. 'Alî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî - Muhibbuddin el-Hatib. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. 'Alî. *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. nşr. Rab' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsî'l-'İlmî, 1404/1984.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbnu's-Salâh, 'Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahmân Takıyyuddîn İbni's-Salâh. *Ma'rifetu Envâ'l-Ülûmi'l-Hadîs (Mukaddime)*. nşr. 'Abdullatîf el-Hemîm, Mâhir Yâsîn Fahl. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1423/2002.
- Kağıt, Feyzullah. *Müstahrec Türü Eserler ve Özellikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Keleş, Selman. *"İstifadetü İbn Hacer min el-Müstahrecât fî Fethi'l-bârî (Müstahrecü'l- İsmâilî enmüzece)"*. *Camiatü'l-Ürdüniyye Mecelletü'l-camiati liddirasati'l-islamiyye* 29/2 (2021), 301-331.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstatrafe*. nşr. Muhammed el-Müntasır b. Muhammed el-Kettânî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 6. Basım. 1421/2000.
- Kızıl, Fatma. "Oryantalistlerin Tek Râvîli Tarîklerle İlgili İddialarının Tahlil ve Tenkidi". *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu* (26-29 Nisan Lefkoşa). Ed. Yusuf Suiçmez. 257- 275. KKTC: Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Köktaş, Yavuz. "Hadîs Tarîklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine". *Marife* 2/1 (Bahar 2002), 149-170.
- Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. "el-Müstahrecat neş'etühâ ve tetavvuruhâ". *Mekke: Mecelletü Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ* 12/19 (1420/1999), 187-233.

1340 | İsa Onay. Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti

- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Fevâid fî Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Abdulalim Abdulazim el-Bestevi. Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 1431/2010.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*. nşr. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru 'İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1392/1972.
- Ökdem, Ahmet. *Hadis Tenkidinde Tariklerin Karşılaştırılmasının Kuralları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu, 1998.
- Rüstem, Muhammed b. Zeynelabidin. "el-Müstahrec ala sahihi'l-Buhari li'l Hâfiz Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm el-İsmâîlî". *Camiatü Kâdî İyâz Mecelletu Camiatü'l-İmam* 36 (1422), 138-228.
- Saidin, Maisarah - Abu Suailik, Abedrabbouh Salman. "The Effect of Mustakhraj Abı A'wanah ın Defending Criticism of The Contentious Narrators ın 'Sahih Muslim'". *Journal of Ma'alim al-Quran wa al-Sunnah* 15/1 (2019), 68-86.
- Sandıkçı, Sadık Kemal. "Müstahrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/111-112. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sandıkçı, Sadık Kemal. *Sahîh-i Buhari Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-Muğîs bi-Şerh Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-'Trâkî*. nşr. Alî Huseyn Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu's-Sunne, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tedrîbu'r-Râvi fî Şerhi Takrîbu'n-Nevevî*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe/Tîbe, ts.
- Tahhân, Mahmûd. *Usûlü't-tahrîc ve Dirâsetü'l-esânîd*. Riyad: Mektebetü'l-mearîf. 3. Basım, 1417/1996.
- Tûsî, Ebû 'Alî el-Hasen b. 'Alî et-Tûsî, *Muhtasaru'l-Ahkâm el-Mustahrec 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. nşr. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endelusî, 4 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ğurebâ'i'l-Eseriyye, 1415.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Zehrânî, Muhammed b. Matar. *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye neşetühû ve tetavvürühû*. Riyad: Daru'l-hicre, 1417/1996.
- Zerkeşi, Bedrudîn. *Hız. Âişe'nin Sahabeğe Yönelttiği Eleştiriler*. hzl. Bünyamin Erul. Ankara: Otto, 2020.